

Gauta 2009 04 17
Pabaiga. Pradžia „Logos“ Nr. 59

BRONISLOVAS KUZMICKAS

Mykolo Romerio universitetas

APIE NEKLASIKINĘ FILOSOFIJĄ NEKLASIKINIŲ STILIUMI (LEONARDOS JEKENTAITĖS KŪRYBOS INTERPRETACIJA)

About Non-classical Philosophy in the Non-classical Style
(An Interpretation of Leonarda Jekentaitė's Creative Works)

SUMMARY

This paper is dedicated to the interpretation of the works of Leonarda Jekentaitė (1946–2008), in which she analyses the views of non-classical philosophers. They speak about the reality and the human existence and the style of their writings is more artistic than theoretical. The first article is about the philosophy of Kant. Although it has been two hundred years since this thinker, the main ideas of his anthropology continue to be urgent, makes us to go back to the categorical imperative of Kant and rethink it in the epoch of jazz. The impact of A. Schopenhauer's philosophy is felt in the writings of contemporary French postmodernists, particularly in those of Gilles Deleuze. As most important among the non-classical philosophers is considered S. Kierkegaard. One of the most significant trends of Lithuanian art can be characterised using Kierkegaardian terminology, as demonic aestheticism. The force of expression rises from mental experiments and self-destruction which are signs of longing after the lost sense of the certainty of reality and faith in God. Interpreting F. Nietzsche's philosophy she emphasizes the uncompromising critique by him of the theoretical attitude to life and proclamation of the will to power. Nietzsche saw a discrepancy between two levels of consciousness in European mentality: the superficial level of Judeo-Christian virtues and Pagan values, authentic but condemned.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Leonardos Jekentaitės (1946–2008) darbams, kuriuose ji analizuoja neklasikinių filosofų pažiūras. Jie gvildena tikrovės ir žmogaus egzistencijos klausimus, o jų raštų stilius labiau meninis nei teorinis. I. Kanto filosofija, susiformavusi klasikinės mąstysenos tradicijų pagrindu, kartu sudarė ne-

RAKTAŽODŽIAI: neklasikinė filosofija, psichoanalizė, estetizmas, valia, gyvenimas, konceptas.

KEY WORDS: Non-classical philosophy, psychoanalysis, aestheticism, will, life, concept.

klasikinės filosofijos konceptualias prielaidas. Aptariama, kodėl Kanto kategoriškojo imperatyvo principas aktualus džiazuojančioje dabarties kultūroje. Kalbant apie A. Schopenhauerio filosofiją, pabrėžiamas jos poveikis prancūzų postmodernistams, ypač Gilles Deleuze'ui. Reikšmingiausi iš neklasikinių filosofų laikomas S. Kierkegardas. Įtakingiausia dabartinio meno tėkmė gali būti apibūdinama naudojant kierkegardiškąjį demoniškojo estetizmo terminą. Šios tėkmės kūrėjų ekspresijos jėga kyla iš dvasinės įtampos ir savidestrukcijos potraukių, liudijančių prarasto pasitikėjimo tikrove ir tikėjimo Dievą ilgesį. Interpretuojant F. Nietzsche's filosofiją, pabrėžiama bekompromisinė teorinio požiūrio į gyvenimą kritika ir valios galiai propagavimas. Jis matė europietiškosios sąmonės skilimą į du – paviršutinišką judeo-krikščioniškų dorybių ir autentiškų, bet pasmerktų pagoniškųjų vertybių – lygmenis.

ESTETIZMAS

Iš neklasikinės filosofijos mąstytojų svarbiausioji vieta Jekentaitės akiratyje atitenka Kierkegardui, kurio filosofija ją žavėjo angažuotu ir betarpišku minties dėstymu, literatūriškumu, subtilia asmenybės subjektyvumo analize, netradiciška žmogaus būties samprata. Danų mąstytojo filosofijai, kaip žinoma, tinka įvairūs apibūdinimai: jis egzistencializmo filosofijos pradininkas, pažvelgęs į žmogaus gyvenimą kaip į egzistencinės patirties tėkmę; jis – religinis mąstytojas, tikėjimą Dievą laikęs aukščiausiu, nereikalaujančiu kriterijų valios apsisprendimu, jam „aukščiausia aistra yra tikėjimas“,¹⁸ jis – etikas, teigiantis besąlygišką pareigos privalomybę, jis ir estetizmo puoselėtojas, pasaulį suvokiantis per grožio, meno kūrybos ir kitokių juslinių išpūdžių išgyvenimus. Jekentaitę labiausiai patraukė pastaroji Kierkegardo filosofinių apmąstymų sritis, aiškinanti, kad estetizmas – tai ne vien į grožio, meno pasaulį nukreipta žiūra, bet daug daugiau – šiuo terminu yra įvardijamas ypatingas žmogaus egzistencijos būdas ir atitinkamas asmenybės tipas, kuris žiūri į pasaulį (taip pat ir meno, grožio kūrybą) hedonisto akimis – kaip į neišsiamą malonumų šaltinį. Nesunku

pastebėti šitaip suprantamo estetinio gyvenimo būdo giminingumą daugiau nei pusšimčiu metų vėliau išdėstytam froidistiniam požiūriui į žmogų, kaip į būtybę, geidžiančią gyventi pagal „malonumo principą“, ką nulemia jo instinktyvioji prigimtis (libido), kuri neišvengiamai jį supriešina su kultūroje vyraujančiu „realybės principu“.

Egzistencializmo filosofijoje, kaip žinoma, esminis žmogaus būties apskritai matmuo yra laisvė, iš jos plaukianti reikmė nuolatos rinktis ir apsispręsti, nes „egzistencija yra pirma esmės“ (J.-P. Sartre'as). Rinkimosi niekas negali išvengti, nors, kita vertus, rinkimasis nėra „be krantų“, rinktis visada tenka tam tikroje konkrečioje aplinkoje. Todėl ir kierkegardiškas estetinis egzistencijos būdas, pastebi Jekentaitė, „yra ne tik sąmoningas ar nesąmoningas pasirinkimas, bet ir kultūriškai nulemtas žmogaus santykis su būtimi“.¹⁹ Tačiau kokia bebūtų kultūrinė aplinka ir jos poveikiai individui, lemiamas motyvas yra jo pasirinkimas, vienkiam ar kitokiam egzistencijos būdai apsisprendžiama, o tai galiausiai daro pats žmogus. „Kiekvienas žmogus pirmapradiškai surestas kaip Pats, skirtas tapti savimi pačiu;...“²⁰ Apsisprendžia ne deter-

ministo Pats, ir ne fatalisto Pats, nes negalima apsispręsti pagal būtinybę, o fatalistas yra „praradęs Dievą ir drauge savo Patį“,²¹ – skaitome aptariamo filosofo knygoje. Nors estetizmas, kaip gyvenimas pagal juslinio malonumo principą, gali būti vyraujanti nuostata tam tikroje kultūroje, pats individas nusistato, kaip jam gyventi, kartu prisiimdamas ir atsakomybę. Renkantis gyvenimo būdą, tenka rinktis ir tikrovę, kurioje gyvename ir kurią išgyvename kaip savo patirties dalį, kurią tuo pačiu ir kuriame bei esame už ją atsakingi.

Šioje vietoje galima išvelgti akivaizdžią analogiją su Frommo apibūdintomis produktyvaus ir neproduktyvaus rinkimosi perspektyvomis, kartu pastebint ir svarbų skirtumą – humanistinės psichanalizės kūrėjas ir danų mąstytojas gyvenimo skirtingose visuomenėse, todėl ir jų pateikiami asmenybės tipų radimosi aiškinimai daug kuo skiriasi. Reikia pažymėti, kad Kierkegaardo kūrybinės pasaulėjautos akiratyje išnirę žmogaus egzistencijos tipai nėra blankios abstrakcijos, o spalvingi tuometinės Danijos visuomenės žmonių paveikslai, pagyvinti skausmingų jo paties asmeninių išgyvenimų. Vis dėlto jie nėra tik šios kultūros dvasios dariniai, bet, kaip atsitinka ir su kitų genialių kūrėjų personažais, peržengia lokalumo ribas ir gali būti atpažįstami ir kituose kultūriniuose arealuose. Atpažinimo raktas gali būti įvairių epochų kultūrose žinomi Narcizo ir Ironiko tipai, kuriuos išugdo estetizmo dvasios ar jai gimininga aplinka. Narcizas išsiskiria tuo, kad viską aplink save apibūdina kaip savojo *aš* subjektyvumo sklaidą, jis gali mylėti tik save ir savo meilę, jis tik

žaidžia kitų jausmais,²² – rašo Jekentaitė, analizuodama Kierkegaardo, Marcuse's, J. Lacano mintis apie šį asmenybės tipą. Tai buvo būdinga, nekalbant apie kitas epochas, estetizmu pasižymėjusiam pagoniškam antikinio pasaulio gyvenimo būdai: „pagonio egzistencijos orientacija yra visada estetinė – jusliškai apibrėžta, ir kelias į tiesą eina per grožį“.²³ Tai malonumų siekimo kelias, teikiantis pasitenkinimą juslėms. Bet jusliniais malonumais gyventi negalima labai ilgai, visokia išpūdžių įvairovė turi savo ribas, anksčiau ar vėliau ateina persisotinimas, su juo ir nuobodulys, o šios emocinės būsenos kelia abejingumą, sukelia ironišką požiūrį į gyvenimą ir į jo teikiamus malonumus.

Ironija – tikrovės teigimas iš tikrųjų ją neigiant,²⁴ liudijantis apie vertybių išsisėmimą. Pagoniškoje senovės graikų kultūroje tokia buvo filosofinė Sokrato, teigusio „žinau, kad nieko nežinau“, ironija, neigianti viską, „net savo paties gyvenimą, nes ir jame nematė vertės“.²⁵ Narciziška meninė ekspresija gali prarasti kūrybiškumą ir virsti destruktivia ekspresija, apie ką bylojo netramdoma, į pražūtį vedusi Nerono tipo tironų savivalė. Čia vėl galima prisiminti Frommo aiškinimus apie kūrybiškumo praradimo ir destruktivos orientacijos tarpusavio priklausomybę. Ironiška savineiga, kaip ir destruktivi estetinė savivalė, veda į aklavietes, iš kurių išeitis – egzistencinis susimąstymas ir naujo, asmenybiškai aukštesnio egzistencijos būdo rinkimasis. Tai etinės egzistencijos lygmuo, kuriame paklūstama visuotinėms gėrio normoms, leidžiančioms atitrūkti nuo juslinių išpūdžių srauto, pasipriešinti malonumų pa-

saulio vilionėms, kurios smerkiamos kaip nuodėmingos.

Tačiau su juslišku sunku galvoti, etiko sieloje estetikas nemiršta, o paslapčia atbunda kaip geidulingas noras matyti ir daryti tai, kas draudžiama. Etiškumas neišlaisvina dvasios ir neatneša ramybės, priešingai, sukelia kankinantį sąžinės dvilypumą, nes etikas, žinodamas, kas gera, daro tai, kas bloga. Jis neįstengia atsispirti jusliniams potraukiams, o, svarbiausia, ir nenori atsispirti, sąmoningai apsisprendžia peržengti ribą ir daryti tai, ko negalima. Tai demoniškas estetizmas,²⁶ plaukiantis iš ironiško santykio su tikrove, kuomet, kaip Faustas, sąmoningai pasirenkama nuodėmė, pasirašant sutartį net su velniu. „Asmeninė individuali valia iškeliamą aukščiau nei bendroji, asmens įnoris aukščiau nei Dievo įsakymas,²⁷ tai laisvė, virstanti savivale ir besiribojanti su nusikaltimu. Plėtodamas savo apmąstymus danų mąstytojas parodo, jog tokioje estetiškiosios sąmonės transformacijoje atsiskleidžia ištisa asmenybės išgyvenimų įvairovė – susižavėjimas ir meilė, dvejonė ir nerimas, melancholija ir neviltingis – tai, kas lig tol domino poetus ir romanistus. Kartu atsiskleidžia žmogiškiosios būties tragizmas ir paradoksiškumas: „Iššūkis, meninei ekspresijai pajungta destrukcija galiausiai tampa neviltingos kupina savidestrukcija. Žaisti su

šventumu reiškia žaisti su proto šviesa ir gyvenimo verte, kur lengva peržengti ribą“.²⁸ Tokioje būsenoje protas yra bejėgis ką nors patarti, nes proto tiesos yra visuotinės, taigi, beasmenės, tuo tarpu žmogui jo konkrečioje situacijoje, kuri visada yra unikali, ką nors reiškia tik jo asmenybiška, egzistencinė tiesa. Tad galima kalbėti apie kierkegorišką psichozanalizę,²⁹ kurioje į žmogaus sąmonės gelmes žvelgiama giliau nei froidiškoje.

Iš šių samprotavimų perspektyvos Jekentaitė žvelgia į iškilus dabartinės lietuvių kultūros kūrėjus ir jų darbus. Tai Šarūnas Sauka tapyboje, Sigitas Parulskis ir jo bendraminčiai literatūroje, Oskaras Koršunovas teatre. Jų kūryba Jekentaitė pastoviai domėjosi, apie ją rašė, pastebėdama, kad visi jie yra panašios pasaulėjautos, kuriai būdingas domėjimasis tamsiąja žmogaus prigimties puse, suskilęs autorius „aš“, taip pat narcizmas, muzikos ir erotizmo stichija, ironija ir autoironija.³⁰ „Naujoji banga dažniausiai kaip savo sąmoningą pasirinkimą teigia kasdienybės ir bjaurasties estetiką, jiems ekspresija susijusi su akivaizdžia disharmonija“.³¹ Lyrinis herojus yra pasimetęs ir pasiklydęs, žino, kas jis nėra, ir kas jam nepriimtina, bet nėra nieko, kas būtų priimtina ir būtų atrama ir orientyras. Kierkegaardiškas terminas „demoniškas estetizmas“, Jekentaitės nuomone, būtų tinkamiausias nusakyti šių autorių kūrybai.

VALIA GYVENTI

Pasakyti, kad Nietzsche yra neklasikinio tipo filosofas būtų per mažai, dar reikėtų pabrėžti, kad jis buvo vienas iš

tų autorių, kurie klibino klasikinės filosofinės mąstysenos pamatus. „Susidūrimas su Nietzsche filosofija dažniausiai

išgyvenamas kaip savotiškas pabudimas iš dvasinio snaudulio. Šis filosofas paprastai ne tik sužadina protą, bet ir galingus emocijų išlydžius,“ – rašo Leonarda Jekentaitė straipsnyje *Friedrichas Nietzsche ir antisemitizmo mitas*.³² Ją žavėjo šmaikštus, aforistiškas šio filosofo tekstų stilius, iš kiekvieno puslapio dvelkianti jo meninė prigimtis. Labiau siai imponavo originalūs ir neįprasti požiūriai, tikėjimas viskuo, kas gyvybinga, pripildyta ar net perpildyta valios gyventi, stiprybės ir galios, kaip aukščiausių gyvenimo apraiškų, siekio. „Gyventi – reiškia: nuolat stumti nuo savęs tai, kam laikas mirti; gyventi – reiškia: būti žiauriam ir negailestingam viskam, kas mumyse silpsta ir sensta, ir ne tik mumyse“, – skaitome šio mąstytojo knygoje *Linksmasis mokslas*.³³

Tikėjimas gyvybinio instinkto galia, vitalinės aistros aukštinimas žadino jo valią būti maištingu vertybių pervertintoju, stabų griovėju, pirmiausiai metant iššūkį krikščioniškųjų moralinių vertybių ir metafizikos tradicijai. Krikščioniškoji moralė ir klasikinė filosofija, Nietzsche's požiūriu, daiktų sąvokas atitraukė nuo daiktų ir suidealino, o bendras žmonėms elgesio normas pavertė idealais, kylančiais iki absoliuto ir begalybės. Pasaulio idėja buvo atskirta nuo realiojo daiktų pasaulio. „Ir kaip tik idėja tapo pašventinta kaip gėrio ir tiesos vieta, o kūnas, daiktas pasmerktas nuodėmingam nepilnavertiškumui“,³⁴ – interpretuodama iškiliojo mąstytojo mintis pabrėžia Jekentaitė. Krikščionis neranda būties savyje, jam tikrasis gyvenimas nukeliamas į anapusybę. Todėl krikščio-

niškoji gyvenimo forma Nietzschei pasirodo esanti vidujai prieštaringa, linkstanti save paneigti, – pastebi nihilizmo Vakarų filosofijoje tyrinėtoja Rita Šerpytytė. „Ši gyvenimo forma yra pamatyta kaip vidujai prieštaringa, kaip linkstanti save paneigti.“³⁵ Anapusės būties, ne tik krikščioniškąja, bet ir metafizine prasme, aukštinimui Nietzsche priešpriešina realų visavertį gyvenimą realiajame pasaulyje kaip vieninteliame ir geriausiame. Spekuliatyviajai Būties ir Gėrio metafizikai jis priešpriešina artistinę metafiziką teigdamas, kad žmogaus esmė reiškiasi mene, ne moralėje, „pasaulio egzistavimas gali būti pateisintas tik kaip estetiškas fenomenas“. Taip dionisiškasis graikų kultas prilyginamas visaverčio gyvenimo apraiškoms, nes šio kulto formomis yra išreiškiamas iš pirmąpradžio Vienio kylantis gyvenimo geismas, vitalinė jėga, pasireiškianti muzika, dainomis, šokiais, pereinančiais į apsvaigimą, apgirtimą, transą. „Dionisiškoji muzika yra aistrų kalba, jos būgnai – tai gamtos ritmai“.³⁶

Gilindamasi į krikščionybės ir jusliškojo gyvybinio prado priešstatos šio mąstytojo kūryboje ištakas Jekentaitė parodo, kad jis krikščionybės savitumus siejo su žydiškumu. Jis rašė: „(...) juk žydai yra krikščionybės išradėjai,³⁷ ir nuodėmė – „žydu išradimas“,³⁸ žydiškumą aiškindamas ne (kaip kartais teigiama) antisemitizmo dvasia, bet „paradoksaliu, ironišku, šokiruojančiu būdu“.³⁹ „Žydiškumas“ Nietzsche's sampratoje, pažymi straipsnio autorė, tėra savotiška metafora apibūdinti specifiniam santykiui su būtimi, ypatingam as-

menybės charakteriui, religijos, kultūros tipui. Į žyodus Nietzsche žiūrėjo kaip į nepaprastą tautą pasaulio istorijoje, iškilus klausimui „būti ar nebūti“, jie pasirinko būti bet kuria kaina. Per savo tūkstantmetę istoriją ne kartą praradami savo tėvynę su jos gamtine aplinka, joje išikūrusiais, juos globojančiais dievais, jie atsisako jusliškojo santykio su tikrove kaip vienintelio įmanomo, ir pagoniškai pasaulėjautai būdingą estetinį santykį su pasauliu keičia etiniu. Nesiliaujančių netekčių ir grėsmės pradžiai akivaizdoje kaip vienintelį gyvenimo orientyrą ir išlikimo kelią jie pasirinko gręžimąsi į idealią būtį, suformulavo naują transcendentinio Dievo sampratą iki sakralumo išaukštinami pagarbą raidei, skaičiui, Knygai ir Įstatymui. „Amžinojo žydo“ išskirtinumas – tai didžiulis noras ir kartu negalėjimas susisieti su jokia apibrėžtu medžiagišku pavidalu, jo Dievas visur ir kartu niekur.⁴⁰

Toks negatyvus santykis su jusliškąja tikrove, kurį Nietzsche laiko autentišku tik semitų tautoms, perėjo į krikščionybę ir šios religijos formomis užkariavo barbariškas Europos tautas. Su krikščionyste buvo priimtas požiūris, kad juslinės patirties malonumai ir grožybės tėra tik šio laikinojo pasaulio iliuzijos, atitraukiančios nuo dvasinio tobulėjimo, kuris ir yra vienintelė šio žemiškojo gyvenimo paskirtis, o pasiaukojanti kančia yra kompensacijos anapusybeje garantas.⁴¹ Tokia gyvenimo samprata įsitvirtino tik paviršiniame Europos tautų vertibių sluoksnyje, kuris nepajėgė nuslo-

pinti į sąmonę nustumtos pagoniškosios gyvenimo aistros. Tai sukėlė gelminę europietiškosios dvasios suskilimą į sąmoningąją (kultūrinę) ir instinktyviąją (prigimtinę) puses, ir tai buvo pirmosios dar ikifroidinės psichoanalizės pamokos, – pastebi Jekentaitė. „Kritikuodamas suskilusią vokiečių tautos dvasią, gyvenimo instinkto požiūriu barbarišką, o išoriškai prisiėmusią krikščioniškos civilizacijos pavidalą filosofas teigia, kad realus pagoniškas tautos charakteris yra įvilktas į jai svetimas „žydiškas“ formas“.⁴² Šis sąmonės suskilimas nėra vien uždaras „vidinis konfliktas“, jis turi ir tragiškas išorines apraiškas. Viešai laikantis prisiimtosios pasaulėžiūros ir Dievo išpažinimo, visam tam giliai jaučiamas instinktyvus pasipriešinimas ir atmetimas. Tai vis pasireiškia racionaliai nepaaiškinamais antisemitizmo proveržiais, paskutinis kraupus patvirtinimas – Antrojo pasaulinio karo holokaustas. „Nietzsche leido suprasti gelmines psichoanalitinės antisemitizmo šaknis“.⁴³

Žydiškumo ir krikščionybės kontekste naujai suskamba ir lietuviško tapatumo klausimas. Nietzsche'ės idėjų įsisąmoninimas mums sako, kad turime mažiau pasitikėti kartu su globalizacija išsvetur ateinančiomis spekuliacijomis, bet stiprinti savo būtiškąją potencialą, gręžtis į tautinės tapatybės suvokimą, apmąstymą ir reiškimą adekvačiomis tautos būčiai kalbinėmis formomis.⁴⁴ Sveiki žmonės yra stiprūs todėl, kad juos savo gyvybiniais syvais maitina jusliškai apčiuopiama, konkrečiais kūno ir gamtos pavidalais išreikšta esatis.

Literatūra ir nuorodos

- ¹⁸ Leonarda Jekentaitė. *De profundis*, p. 28.
¹⁹ Ten pat, p. 35.
²⁰ Soren Kierkegaard. *Liga mirčiai*. – Vilnius: Aidai, 1997, p. 64.
²¹ Ten pat, p. 73.
²² Leonarda Jekentaitė. *De profundis*, p. 37, p. 108.
²³ Ten pat, p. 35.
²⁴ Ten pat.
²⁵ Ten pat.
²⁶ Maskvietės filosofės Piamos Gaidenko terminas. Žr.: П. П. Гайдено. *Трагедия эстетизма*. – Москва: Искусство, 1970, с. 181–219.
²⁷ *De profundis*, p. 41.
²⁸ Ten pat, p. 41.
²⁹ Ten pat, p. 33.
³⁰ Ten pat, p. 33, p. 43.
³¹ Ten pat, p. 38.
³² Ten pat, p. 61.
³³ Friedrich Nietzsche. *Linksmasis mokslas*. – Vilnius: Pradai, 1995, p. 76.
³⁴ Leonarda Jekentaitė. *De profundis*, p. 29.
³⁵ Rita Šerpytytė. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 124.
³⁶ Leonarda Jekentaitė. *De profundis*, p. 34.
³⁷ Friedrich Nietzsche. *Linksmasis mokslas*, p. 128.
³⁸ Ten pat, p. 157.
³⁹ Leonarda Jekentaitė. *De profundis*, p. 62.
⁴⁰ Ten pat, p. 66.
⁴¹ Ten pat, p. 67.
⁴² Ten pat, p. 64.
⁴³ Ten pat, p. 68.
⁴⁴ Ten pat.